

VINOGRADNIŠTVO NA SLOVENSKEM V 19. STOLETJU

Čeprav vinogradništvo v slovenskem etničnem prostoru v splošnem ni bilo tako pomembna in razširjena gospodarska panoga, kakor sta bila poljedelstvo in živinoreja, je vendar v predelih, v katerih so bile podnebne in talne razmere ugodne za gojenje vinske trte, pomenilo osnovno dejavnost za preživljanje.

V srednjem veku in v kasnejših stoletjih je bilo vinogradništvo razširjeno tudi na območjih, koder so bile podnebne razmere za trto manj ugodne. Ko pa so se prometne razmere izboljšale in je bilo možno tržiti z vinom na večje razdalje, so gojenje trte v manj primernih predelih opustili (44, str. 290).

Ob koncu 18. stoletja sta bili na Slovenskem izoblikovani dve ločeni vinorodni območji, in sicer primorsko in subpanonsko.

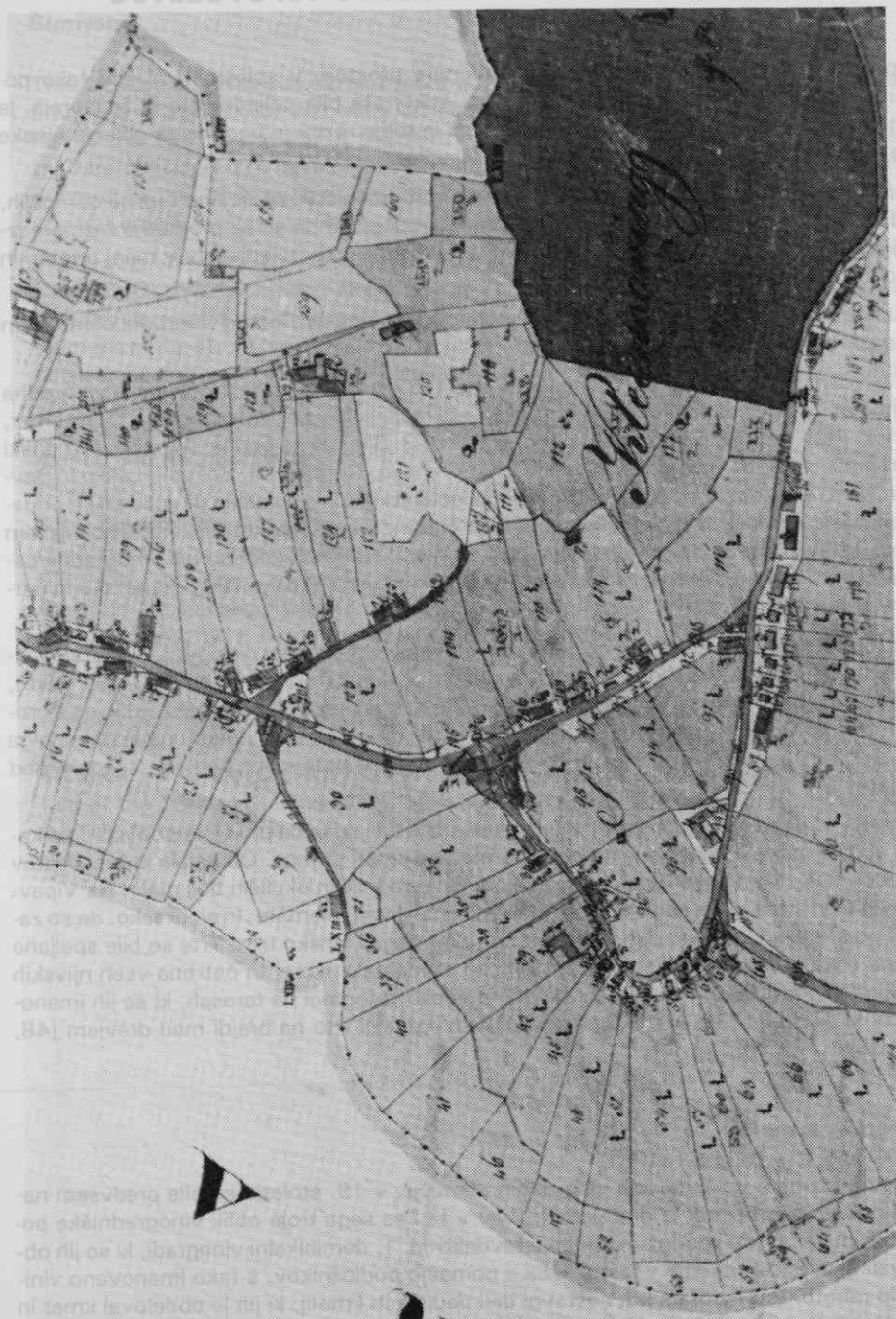
Josip Vošnjak je v svoji knjigi *Umno kletarstvo* (1873) takole razdelil slovenska vinorodna območja: na Štajerskem so bili vinogradi po legi razdeljeni v pet vrst, in sicer: 1. Ljutomer, Ormož, Ptuj, Zgornja Radgona; 2. pohorska vina; 3. Slovenske gorice; 4. briški, kozjanski in šmarnski okraj; 5. vinogradi v okrajih Celje, Vransko, Gornji grad, Šoštanj, Laško in Sevnica. Na Kranjskem je Vošnjak delil področja dolenskih vin (to so bila vina, ki so jih pridelovali v krškem, novomeškem, metliškem in črnomaljskem, mokronoškem, trebanjskem in kostanjeviškem okraju) in področje vipavskih vin. Na Koroškem so bili vinogradi v Labotski dolini in Podjurski dolini. Posebej so bila omenjena tudi goriška, primorska in istrska vina.

Po katastru iz leta 1820 je bilo na celotnem slovenskem ozemlju okrog 87.272 oralov vinogradov ali 50.182 ha, od tega na Slovenskem Štajerskem 21.957 ha (43,7 %), v Istri, Primorju in na Goriškem 18.514 ha (36,9 %), na Kranjskem 9645 ha (19,2 %) in na Koroškem 66 ha (0,1 %) vinogradov (48, str. 124). Avtor ne omenja Prekmurja in njegovega Goriškega in Lendavskih gor, ki je ob izidu knjige v upravnem pogledu spadalo pod Ogrsko.

V izrazito vinogradniških predelih je bila vinska trta zasajena na prisojnih pobočjih, na katerih so bile parcele razdeljene na dolge jermene v smeri strmca. Obstajala je tudi delitev na grude. Osamljenih vinogradnikov je bilo v vinogradniških okoliših bolj malo. Na Vipavskem in Goriškem pa so sadili trto tudi v ravnini na njivah (plantah), in sicer tako, da so zasadili po sredi njiv drevesa, po katerih so potem speljali vinsko trto. Trte so bile speljane tudi na oljke in murve. Take njive s trtami so zavzemale skoraj tri četrtine vseh njivskih površin. Na Primorskem so bili v hribovitih predelih vinogradi na terasah, ki so jih imenovali ronki ali grede (39, str. 73). Na Goriškem so gojili trto na brajdi med drevjem (48, str. 136).

Posestne razmere

Posestne razmere v slovenskih vinorodnih območjih v 19. stoletju so bile predvsem nasledek posestnih razmer iz preteklosti. Prav v ta čas sega troje oblik vinogradniške posesti, ki imajo izvor v zgodnjem obdobju fevdalizma: 1. dominikalni vinogradi, ki so jih obdelovali zemljiški gospodje v lastni režiji s pomočjo podložnikov, s tako imenovano viničarsko raboto, 2. vinogradi kot sestavni deli podložnih kmetij, ki jih je obdeloval kmet in za katere je dajal zemljiškemu gospodu kot dajatev tudi vino, in 3. vinogradi, ki so nastali s krčenjem gozdov na bolj ali manj strmih gričih — ta izkrčena zemljišča so imenovali „go-

Vinogradniške parcele v katastrski mapi k.o. Sovjak (Slovenske gorice) iz leta 1824 (arhiv R Slovenije, Ljubljana)

ra" in nove vinograde „gorske vinograde“. Zemljiški gospod je bil na vinski gorici gorski gospod, ki je dajal vinograde v zakup po gorskem pravu različnim ponudnikom. Za vinogradniške parcele so se lahko potegovali kmetje, meščani in tudi fevdalci, ki jih sami niso imeli. Vsi ti pa so bili do gorskega gospoda v enakem razmerju, saj so mu morali dajati vinsko dajatev, ki so jo imenovali gorščina ali gornina. Zakup po gorskem pravu je bil deden, ker je obdelovanje vinogradov zahtevalo večje začetno delo, stroške in sprotno vzdrževanje, in svoboden, ker gorski gospod ni mogel naložiti zakupniku osebne podložnosti. Vinogradniki-sogorniki (vsi uživalci vinogradov na vinski gorici), so po gorskem pravu sestavljali gorsko skupnost. Njej je na vinogorskih zboreh predsedoval gorski gospod s sodno gorsko palico v roki kot simbolom lastnine in oblasti na gori (46, str. 353 s). Zakupna razmerja na vinskih goricah je urejalo gorsko pravo, ki je bilo pri nas od sredine 16. stol. uzakonjeno in zapisano v Gorskih bukvah. Te so bile v veljavi vse do leta 1812, ko jih je francoska oblast na ozemlju, pripadajočem kraljestvu Iliriji, preklicala. Zunaj Ilirije se je ohranila veljavnost Gorskih bukev vse do leta 1848, ko je bilo podložništvo docela ukinjeno (11, str. 114 s).

V 15. stoletju so bile velike vinogradniške površine na Štajerskem v rokah deželnega kneza, precejšen del vinogradov pa so imeli tudi samostani in druge cerkvene ustanove. Tako je bilo tudi drugod na Slovenskem.

Ob koncu 18. stoletja so reforme Marije Terezije in zlasti Jožefa II. vplivale tudi na spremembo posestnih razmer. Krepila se je moč države in omejevala avtonomnost deželnih gosposk. Reforme so vse bolj potiskale gosposko iz vloge malih oblastnikov v vlogo privilegiranih lastnikov, posestnikov. Razen tega se je nekaterim deželnoknežjim gospostvom pridružila podržavljena cerkvena zemljiška posest. Ta posest pa ni ostala dolgo v upravi države, ker jo je ta s prodajo na dražbah ponudila najboljšemu ponudniku. Tako se je vse bolj krepila zasebna posest (47, str. 205 s). Kljub temu je tudi v 19. stoletju velik del vinogradniških površin ostal v rokah samostanov, cerkve in plemstva kot naslednikov nekdanjih gosposk (44, str. 305). Tako so obsežne vinograde fevdalcev in cerkve še naprej obdelovali kmetje z viničarsko raboto, pa tudi služabniki posestnikov in najeti delavci. Kmetje so svoje vinograde obdelovali sami in so si pri obsežnejših delih pomagali med seboj.

Pojav viničarstva

Državne reforme so posegle tudi v kmečko življenje. Odpravile so nevoljništvo in dovolile, da se je začelo kmečko gospodarstvo deliti. Na Slovenskem Štajerskem in deloma v Prekmurju so začeli manjši kmečki vinogradniki in kočarji prodajati svoje vinograde bogatim meščanom. Tako se je na teh območjih širilo viničarstvo, ki je kot oblika zaposlitve poljskih delavcev dobilo prave razsežnosti šele v 19. stoletju in v prvih desetletjih 20. stoletja.

Izvore viničarstva moramo iskati pri gorskopравниh vinogradih. Lastniki vinogradov „na gorici“ so stanovali nemalokrat v precej oddaljenih krajih. Meščanom so na primer obdelovali vinograde njihovi hlapci, dekle in drugi posli ali pa so si najemali dninarje. Ker pa je bilo dela v vinogradih skozi vse leto veliko, so se sčasoma ti služabniki za stalno naselili v vinogradu. To naj bi bili pravi viničarji (8, str. 74).

Podobno je bilo tudi pri plemičih, cerkvi, trgovcih, korporacijah. Takšna viničarska razmerja, ki jih poznamo že iz 14. in kasnejših stoletjih (45, str. 390), so nastajala predvsem z naselitvijo dninarjev in gostačev, pa tudi njihovih potomcev na vinski gorici. Od 2. polo-

vice 18. stoletja naprej pa lahko zasledimo viničarje tudi med malimi kmeti in vinogradniškimi kočarji (želarji).

Kakor ugotavlja Bračič, (7, str. 63 ss), so v začetku 19. stoletja na Štajerskem pospeševale razvoj viničarstva zelo slabe letine. V krizi 1812 do 1818 so cene vina močno padle, žitne cene pa so porasle, kar je povzročilo hudo lakoto v Haložah. Lakota je prisilila zlasti manjše kmete in kočarje, da so se zadolževali pri posojilnicah, oderuhih (namoštnikih), bogatih trgovcih in meščanih, ki so za denarno posojilo jemali od Haložanov vinski mošt. Po letu 1820, ko se je začel gospodarski vzpon, so se cene poljedelskih proizvodov, zlasti žita in mesa, povečale, cena vinu pa se je le neznatno dvignila. Haložani so se spet zadolževali, tako da so vnaprej prodajali vinsko letino, ki jim je bila glavni vir dohodkov. Obresti na dolg pa so bile velike in namoštniki so jih, če niso bile poravnane, neusmiljeno iztožili.

Razlike med malimi kmeti ter meščani in nekmečkimi posestniki vinogradov je na začetku 19. stoletja povečevala akcija štajerske kmetijske družbe, s katero naj bi obnovili vinograde s kvalitetnimi trtami, kot so rizling, silvanec, traminec in burgundec. Ker pa so le redki haloški kmetje zmogli obnovo vinogradov, se je njihovo vino še bolj razlikovalo od vina novih vinogradov, in se je torej tudi slabše prodajalo. V stiski so se Haložani zadolževali tudi pri kmetih z Dravskega in Ptujkega polja; dolgove za dobljeni živež so poravnali s prodajami gozdov, travnikov ali celo vinogradov. Haloški vinogradi so tako prehajali v roke nedomačinov, nekdanji lastniki pa so postali viničarji v lastnih vinogradih.

Viničarji so bili z lastniki vinogradov v deputatnem razmerju: obdelovali so vinograd, za to pa jim je dal lastnik na voljo manjšo stanovanjsko hišo, nekaj zemlje in kravo, če viničar ni imel svoje, poleg tega pa jim je nekatera dela plačeval v denarju in naturalijah. Glede na lastništvo vinograda so se delili viničarji na gosposke, kmečke in železarske viničarje. Slednji so bili med delavci v deputatnem razmerju v najslabšem položaju (9, str. 88).

Kakor v Haložah so bile podobne razmere tudi v drugih pomembnih vinorodnih predelih na Štajerskem in v Prekmurju. Viničarstvo se je razvilo predvsem tam, kjer so bile vinorodne lege za trto najlepše in najugodnejše. Ti vinogradi pa so bili večinoma v lasti velikih posestnikov: graščakov, meščanov, cerkva, samostanov, trgovcev in gostilničarjev, velikih kmetov z ravnine. Tako so imeli v Haložah leta 1824 Nehaložani 31,3 % vseh vinogradov, med njimi meščani 16,9 % površin. Tudi v Slovenskih goricah so imeli najugodnejše vinogradniške lege v rokah nedomačini. V Ljutomersko-ormoških goricah je že leta 1824 bilo največ tuje posesti v njihovem vzhodnem delu, v Jeruzalemskih goricah. 90 do 100 % vinogradov, ki so jih obdelovali domači viničarji, je bilo v posesti oddaljenih lastnikov. Največ so jih imeli meščani, cerkev in graščine iz Avstrije, deloma še kmetje z Murskega in Središkega polja, torej z bližnjih ravnin. V občinah z dominikalno posestjo je merila vinogradniška parcela 1 do 1,5 ha, v občinah s kajžarsko vinogradniško strukturo pa 15 do 25 arov. Posest nedomačinov je merila povprečno od 2 do 5 ha (45, str. 383, s; 2, str. 103–114).

V Prekmurju, v Lendavskih goricah je v začetku druge polovice 19. stoletja obsegala nekmečka posest v vinogradih kar 59 %. Lastniki so bili iz katastrskih občin zunaj goric. V vzhodnih Lendavskih goricah so imeli vinograde le lastniki iz hrvaških in bližnjih madžarskih vasi, medtem ko je bila obsežna meščanska posest na najlepših legah okrog Trojice. Na Goričkem so bili najlepši vinogradi, ki so bili last veleposestnikov, ločeni od drobne kmečke posesti (40, str. 74 s).

Vinogradi z zidanicami in hišami v Kotu pri Semiču, okoli leta 1930, vinogradniška pokrajina, ki je bila značilna tudi za čas ob koncu 19. stoletja (arhiv SEM, Ljubljana)

Na Dolenjskem so bili stari gorskopravni vinogradniški delci tako majhni, da se na njih ni razvilo viničarstvo z deputatom.

Med naseljenci na goricah so pred zemljiško odvezo in tudi po njej prevladovali vinogradniški kajžarji. Meščanske posesti v vinogradih je bilo manj, ker so bila vina manj kvalitetna. Življenjska raven na malih kmetijah in kajžarijah je bila podobna življenjski ravni kajžarjev na Štajerskem (45, str. 400). Tudi v Beli krajini niso poznali viničarjev. Zemljiška posest je bila drobna in zvečine v kmečkih rokah. Razen na semiškem območju, kjer so v vinogradih stanovali posamezni kajžarji, naselitev po goricah ni bila običajna (41, str. 67–76).

Vinogradi na Primorskem so bili v sklopu kmetij ali pa v sklopu večjih posestev. Deputatna razmerja se tam niso razvila, saj je dal lastnik vinograd v obdelavo kolonu, ta pa mu je dajal del pridelka (45, str. 400). Šlo je torej za zakupe.

Po zemljiški odvezi leta 1848 je kmet sicer postal svoboden, vendar so ga odkupnina in nove denarne dajatve, ki jih je moral plačevati, močno obremenile. Ko so nastopile še tri zaporedne slabe letine, se je gospodarski položaj haloških kmetov še poslabšal (7, str. 65). Zadolženost je spet naraščala, kar je povzročilo, da so pričeli prodajati vinograde in je bilo tako še več viničarjev. Podobni procesi so nastajali po zemljiški odvezi tudi v Slovenskih goricah, na Dolenjskem in Bizeljskem ter deloma v Prekmurju. V vseh slovenskih vinorodnih območjih pa so od druge polovice 19. stoletja vplivale na posestne razmere tudi trtne bolezni.

Vpliv fiziokratizma

Pod vplivom fiziokratskih idej je država v drugi polovici 18. stoletja skušala pospeševati posamezne gospodarske panoge. Z uvedbo dednega kmečkega posestnega prava kot kupnega prava je približala zemljo kmetu in ga še bolj navezala nanjo. Poleg tega je država razdelila med kmete dotedanje skupne pašnike, ki so bili slabo izkoriščeni. To pa je vodilo k uvajanju hlevske živinoreje, novih krmilnih rastlin, opuščanju praha in prehajanju na kolobarjenje (23, str. 43).

Pri širjenju novih idej so pomagale kmetijske družbe, ki so jih ustanovili v Celovcu leta 1764, v Gradcu in Gorici 1765 in v Ljubljani leta 1767. Med njihovimi člani ni bilo kmetov, pač pa le za fiziokratske ideje vneti zemljiški gospodje, uradniki, izobraženci. V publikacijah, ki so jih izdajali v nemškem jeziku in zato niso mogle vplivati na slovenskega kmeta, so se lotevali večinoma vprašanj poljedelstva in živinoreje. Zapostavljeno je bilo sadjarstvo, še bolj pa vinogradništvo, kateremu fiziokratizem na splošno ni bil naklonjen.

V sedemdesetih letih 18. stoletja je goriška kmetijska družba celo nasprotovala temu, da bi se razdeljena gmajnska zemljišča spremenila v vinograde, saj so menili, da je vina dovolj in bi novi nasadi škodovali ceni vina (44, str. 295). Ni torej čudno, če se je obseg vinogradov v tem času zmanjševal v prid drugim kulturam (23, str. 46).

Delo kmetijskih družb je bilo pod Francem II. prekinjeno in je zaživel šele po odhodu Francozov: Sestava društvenih članov se v tistem času ni dosti spremenila (socialno in stanovsko), pač pa so se spremenili pogledi na kmetijska vprašanja. Splošni napredek na prehodu iz 18. v 19. stoletje je pomenil tudi za vinogradniško kulturo nekatere spremembe.

Predvsem je prevladovalo mnenje, da je za napredek kmetijstva potrebno strokovno znanje, ki naj temelji na spoznavanju prirodoslovnih ved (49, str. 17). Tako je iz poročil štajerske kmetijske družbe razvidno, da se je ukvarjala z novimi obdelovalnimi metodami, novimi načini kletarjenja in z uvajanjem novih trtnih vrst (44, str. 295). Za dobro vinogradništvo je bilo treba poznati lastnosti trt in vrednost grozdja različnih sort. Zato je družba izdala leta 1841 Trummerjevo Sistematično klasifikacijo in opis trtnih sort v vodini Štajerski, leta 1855 pa še dodatek k temu delu. V obeh knjigah je opisanih okoli 300 različnih sort vinske trte, kar priča o nenačrtnosti takratnega vinogradništva (49, str. 17). Zaostalo je bilo tudi kletarstvo, saj so vinogradniki pri pridelovanju vina uporabljali še načine in postopke iz starejših časov.

Novosti v vinogradništvu se niso mogle uveljaviti hitro in v večjem obsegu. Najprej jih zasledimo v pridvornih vinogradih zemljiških gospodov, nato tudi v vinogradih bogatejših kmetov in meščanov, pri majhnih kmetih in vinogradniških kočarjih pa kasneje. Temu so bili vzrok revščina, prometna odmaknjenost goric od večjih centrov, navezanost vinogradnikov na tradicionalne obdelovalne načine, odnos med vinogradnikom in viničarjem, kakor tudi neznanje. Anton Kremlj je takole opisal nastale razmere: „... tudi vertnarstvo je zdaj se zdignolo — samo gorice so v' dostih krajih še slabo se delale. Nagornjaki, želari, kmetovje so svoje gorice le vekšital kak najhitrej, ne kak najbolše si opravili. Mestjani ino gospodje imajo vincare, tudi toti per svojem vekšital slabem življenji ino malem znanji delajo po svoji stari navadi, ne pa tak, kak bi se vekši hasek'z goric vzel.“ (32, str. 246).

Razen novih trt, ki so se uveljavile v vinogradih premožnejših lastnikov, agrarno tehnična revolucija v vinogradništvu ni prinesla pomembnejših novosti ne v obdelovanju vinogradov ne v kletarjenju.

VINOREJA.

SA SLOVENZE

fpifal

MATIJA VERTOVZ,

Fajmoſhter v Šhent-Vidu nad Ipavo in tovarſh z. k. kmetijſke
druſhbe v Ljubljani.

Perlogni liſt h „kmetijſkim in rokodélſkim Novizam“ leta 1881

V LJUBLJANI,

naſtſnail Joſhef Blaſnik.

Slovenski vinogradnik, ki si je hotel razširiti vinogradniško znanje, je imel na voljo le v nemščini pisano literaturo. Vrzal je zapolnil župnik Matija Vrtovec, ki je spisal Vinorejo za Slovence v slovenskem jeziku. Izšla je v prilogi Kmetijskih in rokodelskih Novic leta 1844. V njej je Vrtovec širil med vinogradnike napredne poglede o obdelovanju vinogradov in kletarjenju. Ob določenih primerih je kazal napake in priporočal nove postopke obdelave. Vrtovčevi Vinoreji se je v drugi polovici 19. stoletja pridružila še druga vinogradniška literatura: Jančarjev Umni vinorejec (1867), Vošnjakovo Umno kletarstvo (1873) in Gombačovo Novo vinogradništvo (1897). Poleg Kmetijskih in rokodelskih novic (1843) je Kranjska kmetijska družba začela leta 1884 izdajati Kmetovalca, ki je prinašal veliko prispevkov tudi s področja vinogradništva. Prav tako so izdajale svoja glasila ostale kmetijske družbe.

Obilica vinogradniške literature v drugi polovici 19. stoletja je spodbujala vinogradnike k boljšemu obdelovanju trte in umnejšemu kletarjenju. Kazala pa je tudi, da se je zlasti manjši slovenski vinogradnik, ki je prideloval vino zase in za bližnji trg, le počasi preusmerjal v „umno kletarstvo“. Temu je bila gotovo vzrok revščina, a tudi trmasto vztrajanje v tradiciji. Radikalnejše spremembe v vinogradništvu so povzročile predvsem trtne bolezni.

Trtne bolezni

Od srede 19. stoletja je bilo vinogradništvo močno pod vplivom trtnih bolezni, ki so prišle iz Amerike. To so bile grozdna plesnoba (*oidium tuckeri*), strupena rosa ali peronospora in trtna uš. Prva se je razširila v petdesetih letih zlasti v istrskih, tržaških in deloma goriških vinogradih, tako da je vinogradništvo v teh predelih močno nazadovalo (44, str. 300). Po Dolenjskem so opazili to bolezen šele okrog leta 1890 (22, str. 91), vinogradi na Vipavskem in v Brdih pa niso bili prizadeti. Kmalu so ugotovili, da proti tej nadlogi pomaga žveplena voda, s katero so škropili trte. Kasneje so žveplali trte s posebnimi žveplalniki, mehovi. Na pomoč je priskočil tudi deželni odbor kranjski, ki je brezplačno razdeljeval žveplo in mehove kmetijskim podružnicam (29, str. 65).

V sedemdesetih in začetku osemdesetih let 19. stoletja se je na Kranjskem, Štajerskem in v Istri pojavila peronospora. Ta trtna bolezen je zajela sčasoma vsa vinorodna območja in povzročila, da so celo pričeli opuščati vinograde. V Italiji in Franciji pa so sredi osemdesetih let odkrili sredstvo zoper peronosporo. V Italiji je bila to apnena voda, v Franciji pa raztopina bakrenega vitriola (30, str. 1). Odtlej so z mešanico gašenega apna in modre galice uspešno preganjali to bolezen. Najprej so škropili z metlicami, nato pa s škropilnicami, ki so imele edino slabost v tem, da so bile predrage (27 gld. 50 kr. leta 1889) (24, str. 219). Tudi pri preganjanju peronospore je vinogradnikom pomagala država preko kmetijskih družb. Le-te so leta 1890 prodajale kilogram modre galice po 33 krc., članom pa po 31 krc. Medtem pa so prekupčevalci prodajali modro galico tudi po 80 do 100 krc. za kilogram (25, str. 3).

V članku o prekmurskem vinogradništvu je B. Sever zapisal: „V Prekmurju se je učinkovita borba proti peronospori začela šele v 90-ih letih, in sicer v veleposestniških vinogradih. Sprva konservativni odnos individualnih kmetovalcev do te borbe se je kruto maščeval. Šele naglo nazadovanje vinogradniških površin jih je prisililo, da so začeli uvajati zaščitne mere.“ (40, str. 76). Podobno se je dogajalo tudi v Beli krajini, saj so Dolenjske novice pisale: „Naše ljudstvo se dolgo ni moglo navaditi škropljenja in v začetku ni škropilo, ali kvar ga je podučila, da mora škropiti in sedaj tudi pridno škropi.“ (18).

Najcenejša, najboljša škropilnica „Candeo“,

katere ne presega nobena druga glede ugodne sestave.

Glavna zaloga za Kranjsko, Štajersko in Koroško pri
Fran Seidl-u v Novem Mestu.

Cena škropilnice s cevjo in tremi sikalnicami 9 gld., lesena
 brenta posebej 80 kr. (78-2)

Nahujša nadloga slovenskega pa tudi evropskega vinogradništva je bila trtna uš (Phylloxera vastatrix). To so zasledili že leta 1872 v poskusnem vinogradu vinarske šole v Klosterneuburgu pri Dunaju. Trtno uš so opazili na trtah, ki so jih za poskuse pripeljali iz Amerike. Domače trte, ki jih je napadla, so začele hirati in so nazadnje odmrle. Ministrstvo za kmetijstvo je imenovalo komisijo, ki naj bi uporabila vas sredstva, da bi filoksero zatrla, trtna uš pa se je kljub temu hitro širila.

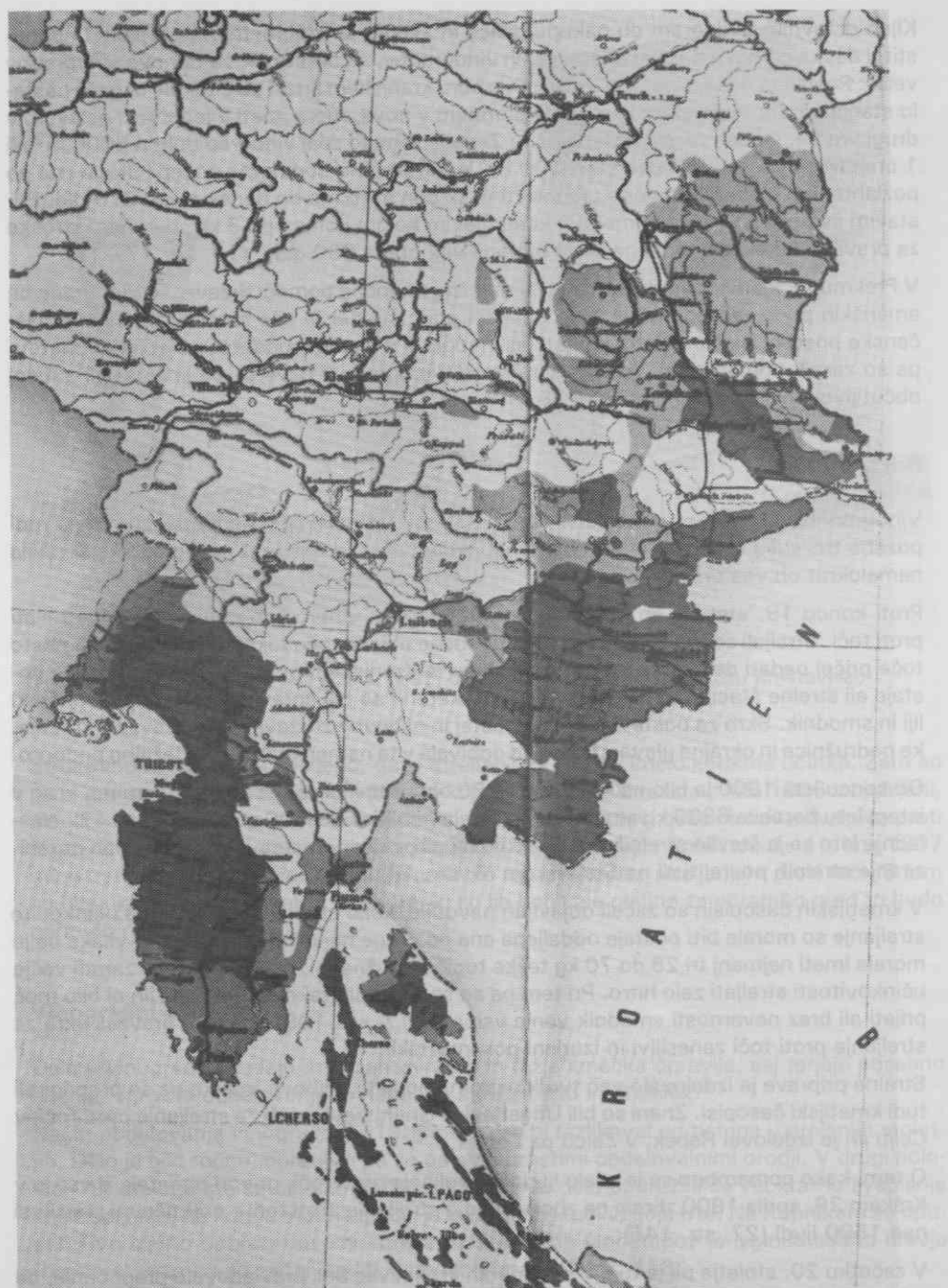
Leta 1880 se je pojavila v občinah Kapela in Pišece v brežiškem okraju ter v koprskem okraju v občinah Izola in Piran. Leta 1884 jo je bilo moč zaslediti v občinah Velika Dolina in Čatež, leta 1887 pa v občinah Drašiči in Radovica v črnomaljskem okraju ter v Beli cerkvi in Brusnicah v novomeškem okraju. Leta 1888 se je prikazala v okolici Vipave (Podgora in Vrabče) ter v okolici Trsta in v okrajih Gorica in Sežana (6, str. 145 ss). V Prekmurju se je filoksera pojavila leta 1875, močnejše pa še v letih 1885 in 1892, ko je uničila velik del vinogradov (40, str. 77).

Do konca stoletja so bili s trtno ušjo okuženi skoro vsi vinogradi na Slovenskem, mnogi med njimi pa so bili tudi popolnoma uničeni. Ker je vinski pridelek usihal, se je večala tudi beda vinogradniškega prebivalstva. V osemdesetih letih so se zato iz nekaterih krajev začeli močno izseljevati prebivalci zlasti v prekomorske dežele. Ta selitveni tok je pričel pojenjavati šele v drugem desetletju 20. stoletja. V začetku devetdesetih let so Dolenjske novice pisale: „Nas čakajo slabi časi, ako se bolj pridno ne poprimemo sadjereje in živinoreje, ker trtje se habi in uničuje leto za letom. Ljudje kolje iz vinogradov prodajajo za kurjavo. Vsi nasveti v boj proti trtni uši in peronospori so doslej bob ob steno. Zaradi pomanjkanja novcev gredo ljudje v Ameriko.“ (13, str. 20).

Edino sredstvo za ohranitev vinogradništva se je izkazalo sajenje ameriških trt, ki so bile odporne zoper trtno uš. Te so požlahtnili z domačimi, evropskimi trtami. Skrb za obnovo vinogradništva sta prevzeli država in dežele. Že leta 1875 je izšel zakon o zatiranju trtne uši, leta 1891 pa zakona o desetletni oprostitvi davka za vinograde, ki jih je uničila trtna uš, in o dodelitvi brezobrestnih posojil za obnovo vinogradov. Posameznik je lahko prejel za obnovitev 0,5 ha velikega vinograda 400 kron posojila, ki ga je vračal v posameznih obrokih 15 do 20 let (49, str. 21).

Država in dežele pa so tudi podpirale ustanavljanje matičnjakov in trsnic, v katerih so začeli vzgajati ameriške podlage. Trsnice pa so ustanavljala tudi društva, šole in celo posamezniki. Sadilni material iz državnih in deželnih trsnic so prodajali obubožanim vinogradnikom po nizki ceni, najrevnejšim pa so ga dajali tudi zastonj.

Da bi ljudi spodbudili k obnavljanju vinogradov, je deželna vlada razpošiljala glavarstvom nemške in slovenske iztise podob (tablic) o trtni uši, pa tudi knjižico Riharda Dolenca Kako zasajati vinograde z ameriškimi trtami, da jih trtna uš ne more uničiti, ki je izšla leta 1888 v 5000 izvodih (26 str. 317). Za poduk o novem vinogradništvu so skrbele vinarske in kmetijske šole, na Štajerskem pa tudi posebne „viničarske“ šole, v katerih so devetmesečni pouk obiskovali viničarji in kmečki sinovi (49, str. 22). Po vaseh so predavali kmetijski strokovnjaki, tako imenovani potovalni učitelji, o rigolanju, saditvi ključev, cepljenju ameriških trt, o novih vinogradih. Ljudje so jim prisluhili z velikim zanimanjem, saj je „vsled mrtvih vinogradov, ki so bili še pred desetimi leti ponos tukajšnjega vinogradnika, vladala huda skrb za obstanek“ (14, str. 40). V Adlešičih so se po enem takšnih predavanj ljudje kar spopadli za 2000 ključev ameriških trt, ki so rasli na šolskem vrtu, prej pa zanje niso kazali nikakega zanimanja. Zdaj bi jih lahko oddali še desetkrat toliko (15, str. 46).

Zemljevid razširjenosti trtne uši iz leta 1901 (Bericht über die Verbreitung der Reblaus in Österreich in Jahre 1901, Wien 1902)

Kljub državnim podporam ob nakupu galice in žvepla, brezobrestnim posojilom in odpustitvi davka od novo nasajenih ameriških vinogradov, so bili stroški za obnovo vinogradov veliki. Poslanec Schweiger je v deželnem zboru kranjskem leta 1896 takole označil nastalo stanje: „Kdor hoče stare vinograde prenoviti v nove, mora imeti v jedni roki delavce, v drugi vreme, v obeh žepih pa denar. /.../ Zasadil sem do zdaj vinograd dobrih 5000 m² ali 1 oral. Minolo jesen je rodilo okoli 500 trt, jedno tretjino bom letos pocepil druge trte so požlahtnene. Vodim natančne račune za vsak dan in to me do danes stane 670 gld. Pristavim še novo kolitev s primernim kostenjem kolom komad po 3 kr., računam stroške za pravilno nasaditev jednega orala novega vinograda 800 gld.“ (16, str. 17–18).

V Prekmurju, kjer vinogradništvo ni bilo deležno finančne pomoči države, so vinograde na ameriških podlagah obnavljali v Lendavskih goricah, kjer je bila močno zastopana meščanska posest. Na Goriškem, kjer so bili vinogradi v lasti gospodarsko šibkejših kmetov, pa so zaradi pomanjkanja denarja spreminjali vinograde v njive ali pa jih zasajali z manj občutljivo šmarnico (40, str. 77–78).

Boj proti toči

Vinogradnike pa niso pestile le nove trtne bolezni. Pridelek vina so jim zmanjševale tudi pezeba trt, suša in toča. Zlasti toča je napravila veliko škode in je vinogradnike spravila nemalokrat ob ves pridelek.

Proti koncu 19. stoletja so po kranjskih in štajerskih vinorodnih okoliših začeli streljati proti toči. Streljali so, da bi pretresli pogubonosne oblake toče tako močno, da bi namesto toče pričel padati dež. Tako so po Štajerskem in Kranjskem postavili številne strelne postaje ali strelne ščacije, to je lesene hišice, v katerih so bili spravljene možnarji, zvončasti liji in smodnik. Skrb za postavitve takih postaj in njihovo vzdrževanje so prevzele kmetijske podružnice in okrajna glavarstva, ki so dobivala v ta namen državno in deželno podporo.

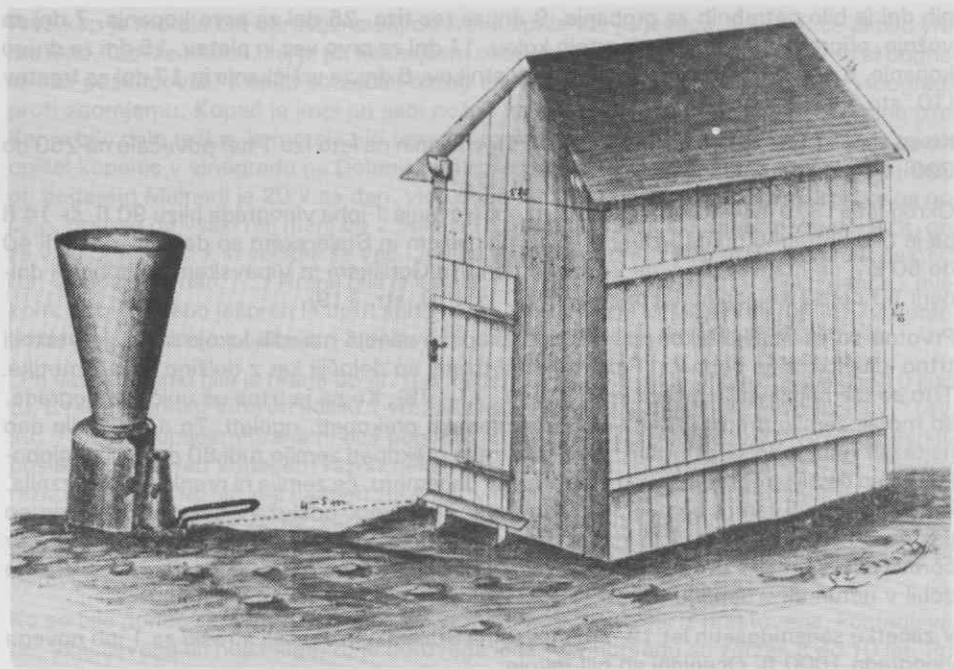
Ob koncu leta 1900 je bilo na Kranjskem 230 obrambnih strelnih postaj za vreme, ki so v istem letu porabile 6300 kg smodnika in oddale približno 78.000 streliv (4, str. 47). Naslednje leto se je število strelnih postaj še povečalo, prav dobro pa je napredoval organiziranje strelnih postaj tudi na Štajerskem (5, str. 46) in na Goriškem.

V kmetijskih časopisih so začeli objavljati navodila, kako streljati proti toči. Za učinkovito streljanje so morale biti postaje oddaljene ena od druge največ dva kilometra, vsaka pa je morala imeti najmanj tri 28 do 70 kg težke topiče (možnarje), saj je bilo treba zaradi večje učinkovitosti streljati zelo hitro. Pri tem pa so se možnarji tako segreli, „da jih ni bilo moč prijeti ali brez nevarnosti smodnik vanje vsipati“ (17, str. 109). Zato so prevzeli skrb za streljanje proti toči zanesljivi in izurjeni posamezniki.

Strelne priprave je izdelovalo več tvrdk oziroma podjetij, njihove izdelke pa so propagirali tudi kmetijski časopisi. Znani so bili Ungarjevi in Greinitzevi topiči za streljanje proti toči; v Celju jih je izdeloval Rebek, v Žalcu pa Lorber.

O tem, kako pomembno se je zdelo ljudem streljanje proti toči, govori podatek, da se je v Krškem 29. aprila 1900 zbralo na zborovanju o streljanju proti toči s praktičnimi preizkusi nad 1500 ljudi (27, str. 146).

V začetku 20. stoletja pa je tudi v strokovnih krogih vse bolj prevladovalo prepričanje, da takšno početje ne zaleže dosti ali sploh nič. Kakor so kasneje pisale Dolenjske novice, so imele od tega korist samo tvrdke, ki so izdelovale možnarje in zvočne cevi za „pananje prirodnih sil“, in pa trgovci, ki so te predmete prodajali.

Risba strelne postaje proti toči iz leta 1897, objavljene v gospodarskem listu Kmetovalec

Strokovno ni bilo nikoli potrjeno, da je streljanje proti toči imelo koristne učinke. Zato so razni govorniki na shodu vinogradnikov, ki je bil ob vinarski razstavi leta 1906 v Ljubljani, menili, naj se streljanje proti toči opusti in naj se raje napravi deželna zavarovalnica proti škodi, ki jo toča povzroča po vinogradih. Spričo takih mnenj in slabih izkušenj je leta 1907 ministrstvo za kmetijstvo na Dunaju ustavilo vse poskuse s streljanjem proti toči. S tem so bile ukinjene tudi denarne podpore, ki so jih dobivale občine za obrambo pred to hudo naravno nadlogo (19).

Vinogradniško delo

Dela v vinogradu spadajo med zahtevnejša in težja kmečka opravila, saj terjajo posebno znanje, sprotno obdelovanje in nenehno skrb za trto in pridelek.

Način obdelovanja vinogradov v 19. stoletju se ni razlikoval od tistega v prejšnjih stoletjih. Delo je bilo ročno, opravljali pa so ga s preprostimi obdelovalnimi orodji. V drugi polovici 19. stoletja sta se ostalemu vinogradniškemu delu pridružila še večkratno žveplanje in škropljenje, ob koncu stoletja pa se je spremenila tudi vzgoja trte. Na Koprskem so opustili živo oljčno oporo in uvedli latnike; iz štajerskih vinogradov je izginilo sadno drevje (breskve), trto pa so začeli saditi v ravnih vrstah (3, str. 118).

V drugi polovici 19. stoletja je bilo za obdelavo 1 joha (0,57 ha) vinograda potrebnih 116 delovnih dni (okrog 200 dni za 1 ha). Med letom je bilo delo razdeljeno takole: 18 delov-

nih dni je bilo potrebnih za grobanje, 9 dni za rez trte, 25 dni za prvo kopanje, 7 dni za vožnjo, pripravo in postavljanje trtnih kolov, 11 dni za prvo vez in pletev, 15 dni za drugo kopanje, 8 dni za drugo vez in obiranje zalistnikov, 6 dni za vršičkanje in 17 dni za trgatve (10, str. 142).

Ko so začeli trte žveplati in škropiti, se je število dni na leto (za 1 ha) povečalo na 250 do 300 (1, str. 47).

Okrog leta 1870 je stalo na Slovenskem obdelovanje 1 joha vinograda blizu 90 fl, še 14 fl pa je bilo potrebno prišteti za gnoj. Na Dolenjskem in Štajerskem so dobivali dninarji 40 do 60 kr., ob hrani in pijači pa 25 kr. na dan. Na Goriškem in Vipavskem so dobivali dninarji 50 do 80 kr., dninarice pa 50 do 60 kr. (10, str. 119).

Prvotno so trto sadili tako, da so v neprekopano zemljo naredili luknjo in vanjo vtaknili trtno ključico, ki je pogнала. Razdaljo med trtami so določili kar z dolžino ročaja motike. Trto so razmnoževali z grobanjem (31, str. 77–78). Ko pa je trtna uš uničila vinograde, so morali zemljo pred saditvijo novih trt globoko prekopati, rigolati. To delo je bilo eno najtežjih vinogradniških opravil, saj je bilo treba prekopati zemljo tudi 80 do 90 cm globoko. To so delali v mesecu novembru in tudi v decembru, če zemlja ni pregloboko zmrznila. Želarji so rigolali sami s pomočjo sosedov in so jim pomoč odslužili z delom ali kako drugo uslugo. Kmet, ki je imel viničarja, je dal rigolati viničarju navprek, se pravi, da je viničar opravil delo sam ali s svojo družino. Viničar je delal ob lastni hrani — v deri — plačilo pa je dobil v naturi ali v denarju (9, str. 106).

V začetku sedemdesetih let 19. stoletja so na Štajerskem znašali stroški za 1 joh novega vinograda 1000 fl. Ocenjeni so bili takole:

Za rigolanje 208 fl. (za kvadratno klaftro = $3,6 \text{ m}^2$ 10 do 16 kr.), za planiranje zemljišča, sajenje in količenje 60 fl. (150 delovnih dni po 40 kr.), za 9000 trtnih korenin (ena po 15 kr.) 135 fl., 45 fl. za gnoj in kompost (približno 15 voženj), 140 fl. za trtne kole. K temu sta bili prišteta še vrednost zemljišča 200 fl. ter vrednost (preračunana na 1 joh) kleti in viničarskega stanovanja 212 fl. (10, str. 141–142).

Prvo vinogradniško delo, ki so ga opravljali vinogradniki od konca januarja pa do jožefovega (19. marec), je bila rez trte. Do sredine 19. stoletja, ko se začno pojavljati trtne škarje, so rezali trto z noži, vinjeki in fovči. Temu opravilu je sledilo gnojenje vinograda, ki je bilo bolj intenzivno v velikih kmečkih in gosposkih vinogradih; v njih so gnojili s hlevskim gnojem vsaka 3 oziroma vsaki 6 let. Delo je ponavadi opravil viničar, ki je gnoj zvozil v vinograd s samokolnico ali pa ga je v strmih legah znosil s košem. Revnejši vinogradniki so gnojili s hlevskim gnojem predvsem polja, v vinogradu pa so podkopavali pod trto listje, rezine ali slamo, tako na primer na Dolenjskem, kjer mnogi sploh niso gnojili (43, str. 726). Da je bilo takih vinogradnikov, ki niso gnojili vinogradov, mnogo, nam o potrebnosti gnojenja pričajo tudi številna opozorila v kmetijskih listih in vinogradniški literaturi v drugi polovici 19. stoletja.

Gnojenju je sledilo prvo kopanje vinograda ali prva kop. Kmečki vinogradnik je okopal vinograd z najetimi kopači, na Štajerskem in povsod, kjer so imeli viničarje, pa so morali kopači tudi vsi za delo sposobni člani viničarske družine (9, str. 92).

Želarji so svoje vinograde kopali sami ali s pomočjo delavcev, ki so jim delo odslužili, ali pa so jih plačali z denarjem. V Cmurku je na primer leta 1843 zaslužil kopač na dan 24 kr., gróbar 24 kr., vezač 24 kr., nosač gnoja 21 ali 15 kr. (33, str. 133).

Prva kop je morala biti opravljena saj do srede aprila (do jurjevega, 23. 4.), če je bilo vreme lepo, tudi že marca, saj je pri kasnejšem okopavanju obstajala nevarnost, da bi odgnalo trto poškodovali. Kopati so začeli okrog osmih, in sicer od spodnjega dela vinograda proti zgornjemu. Kopač je imel pri sebi nož, s katerim je obrezoval zgornje korenine trte. Ker je bilo delo težko, je morala biti temu primerna tudi hrana. Leta 1870 je Trdina takole opisal kopanje v vinogradu na Dolenjskem: „Še prve dni maja se okapa v nogradih. Plača pri bogatem Malnarji je 20 x na dan, vina dobe petkrat, zvečer pa popijejo, kolikor ga hočejo, gotovo da vsaki naj manj po 2 bokala (1 bokal = 1,4 l). Če rajtamo vrč po 10 x, gre za vino drugih 20 x in večidel še več. Jed pa tudi ni zastoj. Tedaj troši gospodar čez 1/2 for. za posla na dan. /.../ Hrana bila je kmečka (Reza to pravila) zjutraj zelje, žgance z mlekom, opoldne repo ješpren in notri suho meso, zvečer repa kaša, sicer kruh. /.../ Za predpoldanico in malico popilo je 13 delavcev vsaj po celo „nežo“ (6 bokalov).“

„Pri skopi Jelenki bila je hrana po pr. tudi taka, le prekajenega ni bilo nič. Delalo je 10 ljudi tu, 5 fant, 5 punic. Vina pri kosilu 1 vrč, pri predjužniku 3 v., pri južini 2, pri malci 3 v.“ (42, str. 73). Če kopačem hrana ni bila pogodu, so se znali tudi ponorčevati. Tako je „Parklja poslala v vinograd kopačem razun nekaj vina mrzel fižol in kašnato repo. V to vtaknejo razkopavši jo iz raznih zeli narejen „pušlec“ v fižol pa natlačijo vse polno trave in ji pošljejo obe jedi nazaj in vse za to, ker jim je bilo vina premalo in taka hrana nepriležna.“ (42, str. 207). Zemljo, ki se je ob vsakoletnem kopanju nabirala ob vznožju vinograda, so po opravljenem delu zvozili ali znosili na vrh vinograda.

Ko so bile gorice skopane, so stavili trti v oporo kole. Ti so bili iz hrastovega, kostanjevega, akacijevega ali hojkinega, to je borovega lesa. V vinogradu so zdržali 8 do 10 let. Pripravo kolov je imel na skrbi vinogradnik ali pa viničar.

Proti koncu aprila je bila druga kop, za katero je bilo treba pol manj delavcev kakor za prvo. Delo je bilo lažje in se je tudi hitreje opravilo.

Ko je trta že odgnala, so morali odstraniti z nje nerodne mladike, da so se rodni poganjki lažje in lepše razvijali. To opravilo, ki so ga imenovali pletev trte, je bilo zelo pomembno, saj je slab plevač gorico dol spravil, če pa je bil dober, jo je povzdignil.

Po prvem žveplanju in škropljenju, ki je sledilo pletvi, so trto privezali z rženo slamo. V krajih, kjer so poznali viničarje, je bilo tako v gosposkih kakor v kmečkih vinogradih to predvsem viničarjevo opravilo. Želariji so svoje vinograde vezali sami. Viničarji za vez niso dobili plačila v denarju, pač pa jim je pripadla trava, ki je rasla v vinogradu in okrog njega. Z njo so krmili svojo živino (9, str. 94).

Med poletnimi meseci so morali vinograd še večkrat žveplati, škropiti z galico, privezovati dolge mladice in žeti travo. Zlasti po vetrovnih in nevihtnih dnevih sta morala vinogradnik in tudi viničar popravljati nastalo škodo v vinogradu, škropiti in privezovati. Vinograd je zahteval celega človeka skozi vse leto — „trta potrebuje trojno mokroto: dež, roso in pot (pridno obdelovanje); grozdje poganja iz žuljev; grozdje visi na trpljenju; trta rodi perje, pot pa grozdje“ (43, str. 728).

Po veliki maši (15. avgusta), ko se je začelo grozdje mehčati, so morali v naseljenih vinogradih zapreti vse kokoši in grozdja se ni smel nihče dotakniti. Do trgatve je bil vinograd svet kraj, v katerem sta zorenje grozdja nadzirala gospodar in viničar. V severovzhodni Sloveniji so o veliki maši postavljali v vinograde lesene klopotce, ki so z ropotom odvrčali škorce in vrabce od sladkega grozdja. Poleg gospodarja so med zorenjem v krškem, novomeškem, radeškem in metliškem okraju varovali pridelek v večjih vinogradih gospodarjevi posli in najemniki. Na Štajerskem so bili vinogradniški čuvaji običajni v bližini večjih

mest, posestniki pa so jih plačevali glede na velikost svojih vinogradov. Na Vipavskem vinogradniških čuvajev niso imeli, pač pa so morali poljski čuvaji obhoditi in čuvati tudi vinograde. Takšen poljski čuvaj je dobil na mesec 12 fl. plačila (10, str. 111, 119, 142).

Da so bili čuvaji resnično potrebni, govore številni sodni spisi v arhivu metliške mestne občine, ki se nanašajo na krajo grozdja. Tako je 26. 9. 1886 poljski čuvaj Ferdinand Doh-tarič iz Metlike ovadil tri pastirje, ki so kradli grozdje v vinogradu (36). Vsak izmed njih je moral plačati po 1 gld. kazni. Tudi posestnik Jože Majzelj je 27. 9. 1887 ovadil pobaline oziroma pastirje metliških posestnikov, ker so mu „v nedeljo popoldne kradli grozdje v vinogradu na Bočki ter povzročili za 5 fl. škode.“ Nekaj dni kasneje se je sodba glasila: Dragovan in Čavlovič po 2 dni zapora, Zvonkovič in Franc Vidži po 1 dan zapora, Stipančič oproščen, plačajo pa odškodnine 4 fl.“ (37).

Trgatev je bila za vinogradnike najbolj veselo opravilo. Njen čas so določale že Gorske bukve, ki so bile, čeprav formalno ukinejen za časa Francozov, ponekod v veljavi med vinogradniki skoraj vse do leta 1848 (12, str. 60–61). Sočasni začetek obiranja grozdja v vseh vinogradih na posamezni vinski gorici je imel predvsem praktičen značaj — gorski gospod naj dajatev ne bi dobil v prekislem vinu.

Po odhodu Francozov je avstrijska zakonodaja urejala tudi trgatveni red. Leta 1832 je izšel prvi zakon o trgatvi in leta 1860 še drugi, nobeden pa ni zaživel tudi v praksi.

Seveda po vsem slovenskem ozemlju niso začeli trgati sočasno, saj je zaradi podnebnih razlik grozdje dozorelo nekoč prej, drugod kasneje. Razlika med severovzhodom in jugozahodom je bila več kot mesec dni. Na Vipavskem, kjer so začeli trgati že konec septembra, je celo 19. stoletje določal vsakoletni čas trgatve soseskin odbor z županom (10, str. 111).

V Beli krajini so začeli trgati okrog 15. septembra in tudi konec septembra, končali pa v prvi polovici oktobra. Na Dolenjskem, Štajerskem in tudi v Prekmurju so začeli trgati okrog 15. oktobra (sv. Terezija), trgatev pa se je v velikih vinogradih laho zavlekla tudi do 10. novembra.

Kljub temu da se trgatvenega reda v splošnem niso držali, so zanimivi primeri, ko je bil dan trgatve točno določen. Sredi šestdesetih let je na primer v Beli krajini določal začetek trgatve okrajni predstojnik, kasneje tudi občinski odbor. Tako je dal leta 1865 „okrajni predstojnik J. Logar oklicati po vsem črnomaljskem okraju, da ne sme pred sv. Mihaelom (29. 9.) nihče trgati, sicer bo ostro kaznovan. Neka kmetica /iz Semiča/, ki je trgala predčasno, in so ji odvzeli mošt ter ga po 3 goldinarje plačali /ter ga odpeljali v Črnomelj/, je takole tarnala: „Da sem ja znala, da boste vi k meni po tem posle prišli, ja bi ga na kolnik izpustila, naj bi ga zemlja popila, ki mi ga je dala. Vi mene niste videli, kako sem bila ja reva lačna i tužna, ko sem ga okopavala, da sem se od glada i vročine z nosom ob tla zapikavala, zdaj pa ste prišli mi otimat mojo revščino in z ljudsko muko se bogatit.“ (28, str. 317).

Leta 1882 je bila za vinogradnike, ki bi trgali predčasno, predvidena denarna kazen 80 fl. ali 16 dni zapora (38).

Že pred trgatvijo je moral vinogradnik pripraviti vinske posode in prešo. Na trgatev je povabil sorodnike, sosede in prijatelje. Če so te povabili, je bila velika čast, saj je bila trgatev spravilo dragocenega pridelka in obenem praznično opravilo. Manjši vinogradniki so obrali pridelek sami, večji pa so najemali delavce in jih tudi plačevali. Gospodinje so ob tej priložnosti pripravile boljšo hrano: spekle so potice in kokoši, pri bogatejših pa tudi prašiča. Na Primorskem so načeli pršut in jedli ribe ter brodet (21, str. 64). Za Dolenjsko je Trdina za

leto 1870 zapisal: „O trgatvi v Prečnem 20 x in hrana (krumpir etc. nič mesa, nekaj vina) v mestu: 30 x meso, kruh, za vsako žensko polič vina (meso etc.) daje se zato, da ne bi zobali grozdja — toda ga zobljejo vse eno.“ (42, str. 246).

Mošt so še v preteklem stoletju delali tako, da so grozdje, ki so ga brentarji prinesli iz vinograda v hram, zgnetli, zmastili, steptali z nogami. Takšen način so poznali na vzhodnem robu Pohorja, v okolici Maribora, v Prekmurju (31, str. 88) pa tudi na Dolenjskem in v Beli krajini (35, str. 189) ter na Tržaškem (21, str. 56) V Beli krajini so pred uvedbo preš imeli odprta korita, kamor so metali z grozdem napolnjene vreče. Po njih so skakali, mošt pa je tekel v posodje, ki je bilo pod koriti (34, str. 18).

Zmečkano grozdje so nato spravili v koš na stiskalnici in ga stisnili, da je grozdje oddalo ves sok. Tropine, ki so ostale po stiskanju, so na primer v Beli krajini še enkrat zalili z vodo in prešali. Dobljena pijača se je imenovala pikolit. Iz tropin so tudi kuhali žganje — tropinovec.

Po prešanju so mošt zlili v sode, kjer je nekaj tednov kipel. Ko se je umiril, so sode začepili, da zrak ni mogel do mošta. Vinogradnikovo celoletno delo se je tako zaključilo. Na martino (11. novembra) se mošt spremeni v vino. Na predvečer sv. Martina so se vinogradniki in prijatelji zbrali v kleti, kjer je vrel mošt. Gospodar je v ročko natočil mošta in ga v imenu sv. Martina krstil v vino. Družba se je potem, ko je malo pojužinala, odpravila v drugo zidanico, k drugemu vinogradniku (9, str. 105).

Človek in vino

V Beli krajini, kjer je bilo pridelovanje vina pomembna gospodarska dejavnost, so do 1880—1890 (v vzhodni Beli krajini tudi kasneje) ob podružnih cerkvah delovale tako imenovane soseske (tudi cerkvene) zidanice ali hisi. To so bile neke vrste izposojevalnice vina in žita pod sosesko (vaško) upravo, katerih člani so bili ponekod le vinogradniki, drugod le kmetje ali pa tudi vsi vaščani.

Poslovanje v zidanici sta vodila dva moža (šekutorja, cekmeštra), ki sta na rovaš (leseno paličico, na katero sta vrezovala dolg) izposojala vino in žito vaščanom. Dolžniki, ki so si med letom izposojali vino v soseski zidanici, so morali ob prihodnji trgatvi povrniti dolg v poldrugi količini mošta. Soseska je izkupiček od prodaje vina, ki se je nabralo v zidanici, porabila za popravilo podružne cerkve, pokopališča pa tudi za obnovo soseske zidanice in vinskega posodja. Včasih so presežek denarja namenili za popravilo vaških poti pa tudi za druge skupne potrebe (nakup raznih kmečkih strojev itd.) (20, str. 35—54).

Soseske zidanice so do pojava trtne uši v Beli krajini poslovale dokaj uspešno. Na to opozarja tudi Lokarjeva opomba, da belokranjskem vinogradniku zmanjka vina že spomladi in si ga zato izposoja v vaški (soseski) zidanici.

Kmet je moral prodajati svoje vino, da je z denarjem poravnal davčne obveznosti. Razen tega so veliko vina popili tudi ob težjih delih in ob praznikih. Janez Trdina, ki se je na svojih popotovanjih po Dolenjskem in Beli krajini ukvarjal tudi z zbiranjem vinske etnografije, je leta 1877 ugotovil, da najde Dolenjec tudi druge vzroke in izgovore za pitje: „Naj pred so prazniki, o Božiču in Veliki noči se ga mora nalokati, če bi ga imel ukrasti, kar se tudi godi ali pa naberačiti po hišah, kar že tudi ni nenavadno. Ali tudi nedelje so žejni dnevi, ki zahtevajo gasilnico. S prazniki vred je tedaj že celih 60 dni takih, ki delajo težke vinske skušnjave, katerim ni naš človek lahko kos. Ravno take skušnjave pa obhajajo Dolenjci

Soseska zidanica na Radovici (Bela krajina) iz leta 1861 (arhiv Belokranjskega muzeja, Metlika)

tudi ves predpust, tedaj zopet do dva meseca. Sosebno nekateri prazniki in delavniki ne smejo prejeti brez vinske omotice. To so: Novo leto, trije kralji, Svečnica, debeli četrtek, pustna nedelja, pustni torek in za nameček še pepelnica. Kedar je kaka plesna zabava ali ženitev, se pa razume že samo po sebi, da človek ne sme ostati trezen.“ (43, str. 767).

Pitje vina pa so po Dolenjskem opravičevali tudi drugače:

/„Vina! Letina je slaba, če se ne bomo tolažili s pijačo, s čim pa se bomo?/ Vina! Menda ste slišali že, da mi je nocoj moja Mica umrla. Bila je dobra žena, težko jo bomo pogrešali. Bog ji daj svoj mir in pokoj, meni pa svojo tolažbo./ Vina! Ko sem vstal, sem djal sam sebi za šalo: Če bom srečal najpred možkega, ga moram danes še piti, če babo, bom ostal pa doma. He, he — srečal sem babo pa sem djal: Zdaj ga pojdem pa nalašč pit, da bom videl, če mi bo ta baba pijačo res zagrenila.“/ (43, str. 761)

Izgovorov za popivanje po gostilnah in zidanicah je bilo veliko, nič koliko je bilo priložnosti tudi na vaških veselicah, sejmi in žegnanjih:

„Na Trški gori ga gre /vina/ dostikrat 50 veder in tudi več, seosebno o malem šmarnu, ko je glavni shod. Če se premisli, da ga ima odrašen človek 1 firkelj čez in čez dosti, sme se računati, da se o tej priliki 2000 ljudi tako napije, da ga ne kaplje več ne potrebuje. /.../ In drugje ni nič bolje. Na Ljubnu sem videl o svetem Vidu patronu ljubenske cerkve veliko več ljudi pijanih kakor treznih. Nekateri so se ga navlekli pri cerkvi, drugi po zidanicah, še pater, ki je maševal, je bil tako zalit in poln, da se je grede navzdol bolj tekľjal kakor pa hodil. Sploh se opazuje, da se na cerkvenih shodih ne le kmetje ampak tudi duhovni najraje upijanijo.“ (43, str. 767)

Nezmerno pitje je bilo, kakor ugotavlja Trdina, po Dolenjskem običajno tako pri moških kakor pri ženskah, pri revnih in bogatih. Vino je bilo vzrok, da so propadala nekđaj trdna gospodarstva, da je bilo v družinah veliko število otrok, katerih neprimerna vzgoja je bila predvsem posledica neurejenih družinskih razmer in okolja, v katerem so otroci odraščali: „Mož in žena prideta domu malo bol ko vinjena. Žena da štruce 6 letni hčerki in 4 letnemu sinčku. Mož: No ta dva sta že dobila, zdaj pa še meni. Ala brž na trati te nisem mogel pripraviťi, tukaj te pa ne bom nič vprašal. Žena: Nikar ne bodi tako siten. Saj se ne branim, ker vem, da to more biti. /.../ Čez 6 let našel je to hčerko učitelj in flagrantibus z 11 letnim dečkom v žitu. Župnik jo je poklical k sebi in vprašal, kaj je delala, pa je dejala: To kar ata in mama.“ (43, str. 779)

Pijače se niso branili tudi otroci: „Ded troletni unuki: Rezika, me imaš kaj rada? Otrok: O ja oče. Ded: Zakaj pa me imaš rada? Otrok: Zato, ker mi daste vselej poln glaz vina, mama pa se pol ne.“ /.../ Več dečkov od 5—7 let. Jožek: „Naš oče mislijo, da ga jaz samo takrat pijem, kedar se njim zljubi. Ali saj mi ga dajo tudi mama, če ni doma mame pa Micka (sestra) ali pa Tone (hlapec), kedar me pa kaj ujezi, pa še nečem drugim nič reči. Saj vem, kje visi ključ pa grem kar sam ponj.“ (43, str. 741)

Zlasti v vinorodnih predelih je vino spremljalo človeka vse življenje. Na mizi je bilo ob otrokovem rojstvu, krstu, bilo je nepogrešljiv spremljevalec fantovskih družb in ženitovanjskih gostij, v vinu je človek utapľjal bolečino ob smrti, po njem je segal tudi v bolezni.

Metľiški podobar Vincenc Jereb si je na prazne strani knjižice, v kateri so bila leta 1888 natisnjena pravila zadrüge metľiških obrtnikov, takole zapisal nekaj domačih vinskih receptov za različne bolezni:

Če bi se komu zmešalo:

Telohove korenine namakaj tri ure v vinu, potem tisto vino spij, preden greš spat. To vzame norost iz glave.

Če te zobje bole od mraza:

Zmešaj česna, pehtrana in mastika skupaj in skuhaj to na vinu. S tem si umivaj usta, je izvrstno.

Če je komu zavdano:

Zlate korenine cvetje in seme namoči na vinu in pij. Stolci želoda in štupo na vinu zavžij.

Za grižo:

Skuhaj tri pesti hrastovega listja, vrzi notri za tri nožne špice trpotca, prideni nekaj stolčene galuna in nekaj španskega voska. To vse skuhaj na poldrugem litru vina in pij, kedar hočeš. (50)

Razširjenost in priljubljenost vina se zrcali tudi v številnih ljudskih pesmih in pregovorih. Ljudska tvornost je okrog te pijače ustvarila bogato zakladnico preprostih življenjskih resnic, ki s svojo brezčasovnostjo segajo tudi v današnji čas. Taka sta tudi pregovora (43,

str. 853 in 931), ki ju je leta 1878 in 1879 Janez Trdina zapisal nekje na Dolenjskem: Kdor vino preveč pije, je neumen, kdor ga pa nikoli ne, je še bolj nespameten. Vino in žensko je treba po malem ljubiti, pa človeku nikoli ne presedata.

Viri in literatura:

1. Baš Angelos, Vinogradništvo. Slovensko ljudsko izročilo. Ljubljana 1980.
2. Belec Borut, Prispevek k zemljiško posestni strukturi v Ljutomersko-Ormoških gorica leta 1824 in 1961. ČZN, N.v. 1/1965.
3. Belec Borut, Spreminjanje vinogradniških površin v Sloveniji v zadnjih 70-ih. Geographica Slovenica 2, Maribor 1973.
4. Bericht über die Verbreitung der Reblaus (Phylloxera vastatrix) in Österreich im Jahre 1900. Wien 1901.
5. Bericht über die Verbreitung der Reblaus (Phylloxera vastatrix) im Jahre 1901. Wien 1902.
6. Bericht über die Verbreitung der Reblaus (Phylloxera vastatrix) in Österreich in den Jahren 1904, 1905 und 1906. Wien 1907.
7. Bračič Vladimir, Gozdnate Haloze. Maribor 1982.
8. Bračič Vladimir, Viničarstvo. Vino in gorice. Pokrajinski muzej Ptuj 1976.
9. Čuš Jožef, Viničarji. Vino in gorice. Pokrajinski muzej Ptuj, 1976.
10. Die Weinproduction in Oesterreich. Wien 1873.
11. Dolenc Metod, Do kdaj so veljale „Gorske bukve“ na Slovenskem? ČZN XX, Maribor 1925.
12. Dolenc Metod, „Gorske bukve“ v izvirniku, prevodih in priredbah. Ljubljana 1940.
13. Dolenjske novice 1890/VI, št. 3, (1.1.), str. 20.
14. Dolenjske novice 1896/XII, št. 5, (1.3.), str. 40.
15. Dolenjske novice 1896/XII, št. 6, (15.3.), str. 46.
16. Dolenjske novice 1896/XII, št. 3, (1.2.), str. 17–18.
17. Dolenjske novice 1898/XIV, str. 109.
18. Dolenjske novice 1898/XIV, št. 3.
19. Dular Andrej, O belokranjskem vinogradništvu v preteklem stoletju. Vinska vigred v Beli krajini. Izdalo Društvo vinogradnikov Bele krajine, 1983.
20. Dular Jože, Soseske zidanice v vzhodni Beli krajini. SE XVI–XVII/1963–1964.
21. Etnološki pregled vinogradništva v Tržaški pokrajini. Človek in trta. Trst 1987.
22. Gombač Frančišek, Novo vinogradništvo. Ljubljana 1897.
23. Grafenauer Bogo, Zgodovina slovenskega naroda V, Ljubljana 1974.
24. Kmetijske in rokodelske novice (dalje Kmetijske novice) 1889/XLVII, št. 28 (10.7.), str. 219.
25. Kmetijske novice 1890/XLVIII, št. 3 (15.1.), str. 3.
26. Kmetijske novice 1888/XLVI, št. 40 (3.10.), str. 317.
27. Kmetijske novice 1900/LVIII, št. 16 (20.4.), str. 146.
28. Kmetijske novice 1865/XXIII, št. 39 (27.9.), str. 317.
29. Kmetovalec 1896/XIII, št. 9 (15.5.), str. 65.
30. Kmetovalec 1886/III, št. 1 (1.1.), str. 1.
31. Koren Vlasta, Kmečko vinogradništvo v vzhodnih Slovenskih gorica. Etnografija Pomurja I, Murska Sobota, 1967.
32. Krempl Anton, Dogodivšine štajerske zemle. V Gradci 1845.

33. Kuret Niko, Slovensko Štajersko pred marčno revolucijo 1848. Topografski podatki po odgovorih na vprašalnice nadvojvode Janeza (1811) in Georga Gótha (1842). Prvi del, drugi snopič. Ljubljana 1987.
34. Lokar Janko, Belokranjska hiša. Carniola III, 1912.
35. Ložar Rajko, Pridobivanje hrane in gospodarstvo. Narodopisje Slovencev I, Ljubljana 1944.
36. Regesti arhiva metliške mestne občine (dalje Regesti) za leto 1886 (hrani Belokranjski muzej v Metliki).
37. Regesti za leto 1887.
38. Regesti za leto 1882.
39. Rutar Simon, Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska. Slovenska zemlja I. Ljubljana 1892.
40. Sever Bela, Razvoj prekmurskega vinogradništva. Geografski vestnik 33/1961, Ljubljana 1961.
41. Šuklje Sveta, Vinogradniška posest v Beli krajini. Geografski vestnik 16/1940, Ljubljana 1940.
42. Trdina Janez, Podobe prednikov. Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879. Knjiga I, Ljubljana 1987.
43. Trdina Janez, Podobe prednikov. Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879. Knjiga III, Ljubljana 1987.
44. Valenčič Vlado, Vinogradništvo. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, zv. I. Agrarno gospodarstvo. Ljubljana 1970.
45. Vilfan Sergij, Delavci v agrarnem gospodarstvu. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, zv. II. Družbena razmerja in gibanja. Ljubljana 1980.
46. Vilfan Sergij, Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana 1961.
47. Vilfan Sergij, Zemljiška gospodstva. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, zv. II. Družbena razmerja in gibanja. Ljubljana 1980.
48. Vošnjak Josip, Umno kletarstvo. Celovec 1873.
49. Zupančič Ivo, Zgodovina vinogradništva na Slovenskem Štajerskem. Vino in gorice. Pokrajinski muzej Ptuj 1976.
50. Zapuščina metliškega podobarja Vincenca Jereba (hrani Belokranjski muzej v Metliki).

snov bna poljopravnih in razrednih razredov v prvi polovici 19. stoletja. V prvi polovici 19. stoletja je bilo v Sloveniji še vedno prevažno kmetijsko gospodarstvo. V prvi polovici 19. stoletja je bilo v Sloveniji še vedno prevažno kmetijsko gospodarstvo. V prvi polovici 19. stoletja je bilo v Sloveniji še vedno prevažno kmetijsko gospodarstvo.

Vse Spodnja Šiška ni imela enakomerno razvite, četudi je bil njen položaj na začetku vsaj s cerkvijo sv. Jereba. Delovi do nje niso bili povezani z glavno cesto (Karlova cesta), ki je tekla proti severovzhodu (sl. 8, 5).

Poljski razdelitev je bila na sklenjene proge, in sicer tako, da se je obseg posestva razel v stanovanjsko stavbo, gospodarski poslopji, se razdeljevali prek vrta v izvirnik in se sklenili z njimi. Enako poljsko razdelitev na sklenjene proge je imela na primer tudi vasi Skupaj pri Škoti Laki.¹²

Po tej razdelitvi v Spodnji Šiški, pa niso sežale (razvidno iz francoskega katastra)¹³ na sklenjene proge zemljo, ki so potekale proti severu, do katoliške moje občine. Poljska poti, ki so bile v posesti lastnikov zemljišč, pa so, kot pravi v svoji razpravi Gustave Leblanc: ... postale narodnjane za današnja razdelitev bližje severni od Jurejeve ceste (Rila

Summary

The author speaks about viticulture in the 19th century when two separate wine-producing districts, i.e. the Littoral and the Subpannonic, were formed in Slovenia. The article describes the land tenure relations of the time, the forms of viticultural tenure, leasehold and the origins of vinedressing. The gap between small farmers on one side and townsmen and non-peasant vineyard owners on the other was at the time becoming ever larger as the best vineyards became the property of landowners. The author gives an exhaustive presentation of the situation in Styria, the Prekmurje region, Lower Carniola and the Littoral.

The author also deals with the influence of physiocratic ideas on the development of viticulture. Furthermore, he discusses the impact of agricultural societies and novelties in wine-growing with special regard to the introducing of new vines together with the vine diseases that were attacking vineyards in the middle of the 19th century (vine mildew, peronospora and phylloxera). He describes the measures against these diseases. Plantation of American vines groundings proved to be the most effective measure. For this purpose American vine nurseries were founded. Wine-growers were given the necessary professional literature and there were also travelling teachers who taught them such methods as trenching, planting of vine shoots, vine grafting etc.

Wine-growers also set to fight against hail. Therefore, several shooting stations, used for shooting with mortars into hailstorm, were set up all over Styria and Carniola. Since this kind of defence turned out to be completely inefficient, wine-growers abandoned it at the beginning of the 20th century.

The author continues with detailed description of vineyard work with special regard to trenching of vineyards, necessary for the planting of new vines. Some other procedures are described too (cutting, manuring, hoeing, sulphurization, sprinkling, vintage and grape pressing).

Finally, the author mentions village or church wine-cellars which served as a kind of loan offices for cereals and wine and were preserved at farthest in Bela krajina. He also treats man's attitude towards wine; thereby he makes use of the records of Janez Trdina, who was in the second half of the 19th century a great connoisseur of wine-growing and wine itself in the Dolenjsko and Bela krajina regions. Home wine recipes of Jereb, a carver from Metlika, are also of great interest.

22. Gornjač Frančišek, *Novo vinarstvo v Ljubljani* 1897.

23. Grafenauer Dago, *Zgodovina slovenskega naroda V*, Ljubljana 1974.

24. *Kmetijska in rokodelska novica* (dalje *Kmetijska novica*) 1899/XLVII, št. 23 (10-70), str. 219.

25. *Kmetijska novica* 1890/XLVIII, št. 3 (15-17), str. 3.

26. *Kmetijska novica* 1898/XLVI, št. 40 (13-10), str. 317.

27. *Kmetijska novica* 1900/XLVIII, št. 18 (20-4), str. 146.

28. *Kmetijska novica* 1895/XXIII, št. 39 (27-9), str. 317.

29. *Kmetovalec* 1896/XII, št. 9 (15-5), str. 85.

30. *Kmetovalec* 1886/II, št. 1 (1-1), str. 1.

31. Kären Vlasta, *Kmetško vinogradništvo v vzhodnih Slovenskih gorah*, Etnografija Pomurja I, Murska Sobota, 1987.

32. Krempf Anson, *Dogodovina štajerske zarnice*, V Gradec 1845.